

Докази та доказування: співвідношення понять

Кучер Тетяна Миколаївна,
доцент кафедри правознавства Криворізького економічного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, кандидат юридичних наук

УДК 347.9 (477)

Доказовий процес у цивільному судочинстві має велику значимість через його важливість для вирішення кожної справи і загальнообов'язковість, оскільки без належного підтвердження необхідних обставин особа не отримає бажаного результату та не зможе повною мірою використати надані державою юрисдикційні гарантії захисту прав, свобод та інтересів осіб у разі їх порушення, невизнання або їх оспорення.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень у сфері цього інституту, вчені, аналізуючи його зміст, структуру, форму, все більше розуміють глибинність та недосяжність його дійсної суті. Особливу увагу привертає розкриття його правової природи та відмежування від суміжних явищ і понять.

Так, деякі науковці розкривають поняття доказів через засоби доказування, тим самим ототожнюючи їх [1, с. 249; 2, с. 15]. Інші – розмежовують, зазначаючи, що ці поняття є взаємообумовленими і перебувають у нерозривному зв'язку [3, с. 176; 4, с. 185]. Окремі вчені виділяють критерії, за якими здійснюється поділ між ними, і відносять конкретні їх види до цих груп [5, с. 304]. Щодо нормативного закріплення цих понять, то частиною першою ст. 57 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) встановлено, що доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають

значення для вирішення справи. Встановлення ж таких даних здійснюється на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Але виходячи із законодавчо закріпленого терміна, доказами є фактичні дані, а не форми їх закріплення чи безпосередні джерела. Інакше кажучи, відомості ми отримуємо через їхнього носія, наприклад – сторону, представника, третю особу тощо чи безпосереднього об'єкта – річ, майно, документ тощо. Для того, щоб зрозуміти суть якогось явища, треба його розглядати скрізь штучно створені умови. Припустімо, що саме доказами є відомості, надані особами, речі, документи, записи, а тому для належного їх обґрунтування вони повинні міститися у справі, адже якщо пояснення осіб ще можна якось уявити у вигляді протоколу чи аудіо-, відеозапису (хоча і це не буде відображати їх у первісному стані), то про речі, приєднані до справи, важко скласти уявлення. Якщо вважати саме ці джерела їх розміщення доказами, то для наглядного прикладу треба говорити, що докази приєднуються до справи і, зрозуміло, що слід долучити і їх носії. Звісно, для наочного відображення наукових концепцій у сфері співвідношення доказових категорій нами було застосовано правову абстракцію, але саме цей підхід дозволяє більш точно показати характерні відмінності між ними. Частиною першою ст. 64 ЦПК України передбачено, що письмовими доказами є будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру чи витяги з них, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи. Виходячи із позиції законодавця, кореспонденція, а саме листи, телеграми, телефонні розмови, телеграмні повідомлення тощо, які згідно з процесуальними положеннями відносяться до доказів, у своєму формальному вираженні не є доказами в чистому вигляді, а лише містять їх. Дане твердження підтверджується частиною четвертою ст. 306 ЦК України, де передбачено, що кореспонденція, яка стосується фізичної особи, може бути долучена до судової справи лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для

вирішення справи. Звідси випливає, що доказом буде лише інформація про певні обставини, які є предметом спору в конкретній справі, а форма їх закріплення виступає засобом доказування.

Хоча немає єдиного підходу у визначенні понять доказів та засобів доказування і на законодавчому рівні. На відміну від ЦПК України нормами матеріального права засоби доказування визначені як докази. Так, у частині першій ст. 218 ЦК України передбачено, що заперечення однією зі сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами; частина друга ст. 40 встановлює, що якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, суд з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може визначити у своєму рішенні день, з якого вона визнається недієздатною; згідно з п. 12 ст. 9 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» доказами перебування на території обложеного Севастополя можуть визнаватися посвідчення «Мешканець обложеного Севастополя 1941–1942 років» і «Юний захисник Севастополя 1941–1942 років», довідки, показання свідків та інші документи, які подаються до комісій тощо. На жаль, неоднозначність позиції законодавця є очевидною і зумовлює необхідність уніфікації таких важливих правових дефініцій.

Цікавим та актуальним із практичної точки зору видається положення частини першої ст. 61 ЦПК України, де обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню. Така правова норма є спірною. Для беззаперечного її застосування повинні бути достатні підстави вважати повідомлені особами факти правдивими. Пропонуємо розглянути це положення на певних прикладах. Скажімо, розглядається справа про поділ спільної сумісної власності подружжя внаслідок розірвання шлюбу. Згідно з частиною першою ст. 70 СК України у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя частки майна

дружини та чоловіка є рівними. Однак у судовому засіданні позивач та відповідач визнають, що належна їм квартира була придбана за власні кошти дружини, а тому таке майно є її особистою приватною власністю і не підлягає поділу (ст. 57 СК України). Водночас через добровільне невиконання чоловіком обов'язку щодо повернення суми позики згідно з договором, укладеним між останнім та третьою особою, на зазначене майно звертається стягнення цієї суми відповідно до рішення суду та постанови виконавчої служби. Хоча фактично здійснити таке стягнення неможливо, оскільки нерухоме майно, а саме квартира, чоловікові не належить, а згідно з рішенням суду є власністю дружини. Частина третя ст. 61 ЦПК України передбачає, що обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Інакше кажучи, судові рішення стосовно поділу майна між подружжям буде обов'язковим і при розгляді справи щодо стягнення суми позики за рахунок нерухомого майна, а останнє належить за рішенням суду дружині, яка не відповідає за взяті ним на себе зобов'язання, а тому його примусове відчуження буде порушенням гарантованого Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами її права приватної власності. Аналогічним прикладом зменшення частини майна, на яке може бути звернено стягнення, може бути подання одним із подружжя позову про визнання права власності на майно і про зняття з нього арешту, коли договірні зобов'язання виникли між іншим з подружжя і третьою особою. Протилежну ситуацію можна розглянути стосовно виведення майна із спільної сумісної власності подружжя. Так, фізичні особи – підприємці уклали між собою договір про спільну діяльність, вкладом в яку з боку одного з учасників став об'єкт сумісної власності подружжя. Договором простого товариства згідно з частиною першою ст. 1134 ЦК України передбачено, що внесене учасниками майно, яким вони володіли на праві власності, є спільною сумісною власністю його суб'єктів. Отже, інший учасник товариства, який не є власником цього майна, в

разі припинення дії договору, виділу його частки має право витребувати половину зазначеного вкладу. Більше того, оскільки їх діяльність пов'язана з підприємницькою, учасники цього товариства відповідатимуть солідарно за всіма спільними зобов'язаннями перед третіми особами всім своїм майном (частина друга ст. 1139 ЦК України). Тобто внесений вклад – сумісна власність подружжя, буде використаний на погашення своїх заборгованостей перед іншими особами – контрагентами, а співвласник фактично буде позбавлений належної йому частини майна. І на практиці таких ситуацій може виникнути чимало. Наведені приклади переконливо свідчать про юрисдикційні способи затягування або взагалі уникнення виконання взятих на себе зобов'язань перед контрагентом. Така можливість допустима, виходячи з контексту частини першої статті 36 ЦПК України, де саме на сторону покладається обов'язок повідомлення суду про третю особу, в якій за рішенням суду може виникнути право на заявлення вимоги до даної сторони. Поряд із цим ні цивільним процесуальним законодавством, ні іншими нормативно-правовими документами не встановлено відповідальності за порушення таких зобов'язань і застосування будь-яких негативних наслідків до порушника. Водночас частинами третьою–четвертою ст. 61 ЦПК України визнано імперативне правило щодо преюдиційності обставин, встановлених судовим рішенням у цивільній, господарській, адміністративній справі або вироком у кримінальній чи постановою у справі про адміністративне правопорушення при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, мали місце ці дії. Статтею 14 ЦПК України взагалі визначено обов'язковість судових рішень, що набрали законної сили, для всіх фізичних та юридичних осіб як приватного, так і публічного права і застосування відповідальності за їх невиконання. Хоча такі фронтальні приписи і надають потенційне право звернення особами, які не брали участі у справі, до суду в разі порушення їх прав, свобод чи інтересів ухваленим судовим рішенням, все ж таки останні мають пройти загальну процедуру цивільного судочинства з притаманними їй стадіями і тільки після цього отримати

можливість судового захисту їх правомочностей. Тобто, незважаючи на певну специфіку виникнення порушень прав осіб, внаслідок здійснення своєї компетенції судом як єдиним правомочним органом влади у сфері правосуддя порядок розгляду і вирішення цивільних справ, а також межі цивільного судочинства залишаються незмінними без будь-яких переваг чи пільг.

Також не варто забувати, що згідно з нормами матеріального права деякі законодавчо визначені обставини можуть бути підтверджені тільки певними засобами доказування. Наприклад, заперечення однією зі сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків (абз. 2 частини першої ст. 218 ЦК України); якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, суд з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може вказати у своєму рішенні день, з якого вона визнається недієздатною (частина друга ст. 40 ЦК України); якщо договір позики має бути укладений у письмовій формі, рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків для підтвердження того, що гроші або речі насправді не були одержані позичальником від позикодавця або були одержані у меншій кількості, ніж встановлено договором (абз. 2 частини першої ст. 1051 ЦК України); сторона, на яку покладається обов'язок щодо страхування, має надати другій стороні в порядку, встановленому договором, **докази укладення нею договору страхування**, включаючи відомості про страхувальника, розмір страхової суми та застраховані ризики (абз. 2 частини першої ст. 881 ЦК України), вимоги споживача розглядаються після пред'явлення останнім квитанції, товарного чи касового чека або іншого письмового документа, а щодо товарів, на які встановлено гарантійні терміни, – технічного паспорта чи іншого документа, що його замінює (п. 9 ст. 14 Закону України «Про захист прав споживачів») тощо. Як бачимо, з цього переліку в одних випадках законодавцем передбачено пряму вказівку на належні засоби доказування, в

інших, навпаки, така вимога є винятком. Але, незважаючи на характер їх згадування у нормі, такі положення є обов'язковими до застосування і особи, які беруть участь у справі, зобов'язані ними керуватися при доказуванні та доведенні своєї позиції, а суд в свою чергу повинен їх враховувати при ухваленні судового рішення. В даному випадку слід проаналізувати, які правові положення будуть вагомішими – звільнення від доказування у зв'язку з визнанням обставин чи спеціальні положення про застосування чітко передбачених засобів доказування. Якщо виходити з юридичної сили, то досить часто нормативно-правові акти є рівноцінними, зокрема Цивільний процесуальний кодекс і Цивільний кодекс, Кодекс законів про працю, Закон України «Про захист прав споживачів». До того ж такі акти врегульовують різні за своїм змістом види правовідносин – процесуальні, тобто ті, які регулюють процедури проведення судочинства, та матеріальні, що формують конкретне правило поведінки. Частиною другою ст. 59 ЦПК України сформульовано загальне правило, що характеризує допустимість доказів. Так, обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування. Даному підходу відповідає і норма матеріального права. Абз. 2 частини третьої ст. 6 ЦК України передбачає, що сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами. Хоча вимога щодо допустимості доказів стосується випадків, коли особи, які беруть участь у справі, подають суду докази, а той у свою чергу визначається щодо можливості їх прийняття чи відмови у цьому. При звільненні від доказування на осіб взагалі не покладається обов'язок подати докази на підтвердження визнаних ними обставин. Водночас ст. 213 ЦПК України містить загальні умови для будь-якого судового рішення, що переконує в його правильності та подальшій чинності. Так, рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим, тобто ухваленим на основі повно і всебічно з'ясованих

обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Аналогічні вимоги містяться і щодо змісту рішення, де в описовій частині, окрім пояснень осіб, які беруть участь у справі, зазначаються інші докази, досліджені судом, а у мотивувальній – мотиви, на основі яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази (ст. 215 ЦПК України).

Однак навряд чи можна уявити судове рішення, яке не базується на жодному доказі, а лише на визнанні сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Хоча, говорячи про наведені нами в цій статті приклади, це абсолютно реально.

Досить вдало зміст таких правових категорій як доказування та доведення розкрито вченими-процесуалістами Фурсою С.Я. та Цюрою Т.В., які до першого поняття віднесли регламентовану в певний порядок процесуальну діяльність зі збирання, витребування (для адвокатів і прокурорів) і надання суду доказів суб'єктами, що за цивільним процесуальним законодавством вправі надавати докази в конкретній справі на різних стадіях її розгляду, а до другого – процес доказування та розумової і процесуальної діяльності, спрямованої на формування у судді переконання в достовірності юридичних обставин справи, і на цій підставі обґрунтованості вимог сторони [6, с. 21]. При цьому певні норми ЦПК України чітко закріплюють як одну, так й іншу категорію, а саме: додатковим підтвердженням розмежування у нормативних джерелах цих понять є норми частини другої ст. 136 СК України з приводу доведення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана батьком, і дитиною та підстав і умов матеріальної відповідальності працівників згідно зі ст. 138 КЗпП України. Хоча і тут законодавець не є послідовним, так ст. 138 КЗпП України має назву «Обов'язок доказування наявності умов для покладення матеріальної відповідальності на працівника», а в диспозиції даної статті вже сформульовано загальне правило щодо обов'язку доведення

власником або уповноваженим органом наявності умов, передбачених спеціальною статтею КЗпП для покладення на працівника матеріальної відповідальності.

Отже, у частині другій ст. 61 ЦПК України йдеться не про доказування у цивільному судочинстві, а доведення – обґрунтування за допомогою зібраних та поданих доказів своєї правової позиції. Але оскільки зацікавлені суб'єкти процесу не заперечують проти певних обставин, то немає юридичного сенсу їх доводити, а доказування всіх обставин є одночасно як їх обов'язком, так і правом та підставою для ухвалення обґрунтованого рішення судом.

Тому пропонуємо частину першу ст. 61 ЦПК України викласти в наступній редакції: «Обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доведенню», а назву даної статті в свою чергу доповнити терміном «доведення», яка в підсумку буде сформульована як «Підстави звільнення від доведення та доказування».

Зауважимо, що цивільним законодавством передбачено правові наслідки правочину, який вчинено у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою, тобто в разі неналежних дій суб'єктами домовленості. Зокрема, правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним. Довіритель у цьому випадку має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку із вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними (ст. 232 ЦК України). Інакше аналогічна ситуація вирішується в цивільному судочинстві. Так, у разі визнання обставин особами, які беруть участь у справі в силу ст. 61 ЦПК України, які завідомо направлені на зловживання своїм правом на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів і є такими, що не відповідають дійсності, до цих осіб з малим ступенем імовірності може бути застосована лише адміністративна відповідальність. Застосування ж інших видів відповідальності – кримінальної чи цивільної, підлягає сумніву і можливе лише

в разі застосування аналогії права. Так, суб'єктом кримінальної відповідальності за цих обставин може бути лише свідок або особа, яка бере участь у справі і дає показання в якості свідка, а цивільна відповідальність настає лише в разі зловмисної домовленості представників у результаті укладення між ними домовленості, тобто спеціальним об'єктом є правочин, суб'єктом – представники, тобто уповноважені довірителем особи, а в розглядуваному нами випадку такими суб'єктами є самі «довірителі» без будь-яких третіх осіб.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки: слід чітко розмежовувати такі правові категорії, як докази та засоби доказування, оскільки доказом буде лише інформація про певні обставини, які є предметом спору по конкретній справі, а форма їх закріплення виступає засобом доказування; потребує суттєвої уніфікації на законодавчому рівні понять доказування та доведення; при виникненні конкретного спору треба обов'язково враховувати нормативно визначені засоби доказування, які можуть носити як прямо встановлюваний, так і виключний характер. Виходячи з контексту частини першої ст. 61 ЦПК України щодо звільнення від доказування сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, обставин, які ними визнані, йдеться саме про доведення, тому що судові рішення не може бути ухвалені лише на основі визнання і сам процес такого визнання є розумовою діяльністю цих осіб, тобто якщо зацікавлені суб'єкти процесу не заперечують проти певних обставин, то немає юридичного сенсу їх доводити. Саме за цих умов запропоновано частину першу статті 61 ЦПК України викласти в наступній редакції: «Обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доведенню», а назву даної статті в свою чергу доповнити терміном «доведення» і в підсумку сформулювати її так «Підстави звільнення від доведення та доказування».

Список використаних джерел:

1. Штефан М.Й. Цивільний процес. – К.: Ін Юре, 1997. – 696 с.

2. Маташова В.В. Доказательственный процесс в России: история и современность / В.В. Маташова // Арбитражный и гражданский процесс, 2003. – № 7. – с. 48.
3. Гражданский процесс / Под ред. М.С. Шакарян. – М.: Юридическая литература, 1993. – 559 с.
4. Чечот Д.М. Судебные доказательства. Гражданский процесс / Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – М., 1996. – С. 185.
5. Фурса С.Я. / Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2010. – Т. 1. – 1044 с.
6. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі: Науково-практичний посібник (Серія: Процесуальні науки) – К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. – 256 с.

Кучер Т.М. Докази та доказування: співвідношення понять

У цій статті розглянуто співвідношення поняття доказів та засобів доказування на підставі практичних прикладів, проаналізовано застосування встановлених законом засобів доказування та можливість звільнення осіб від тягара доведення обставин, запропоновано конкретні зміни до правових положень.

Ключові слова: докази, засоби доказування, фактичні дані, особа, доведення.

Кучер Т.Н. Доказательства и доказывание: соотношение понятий

В данной статье рассмотрено соотношение понятий доказательств и средств доказывания на основе практических примеров, проанализировано применение установленных законом средств доказывания и возможность освобождения лиц от бремени доказывания обстоятельств, предложено конкретные изменения в правовые положения.

Ключевые слова: доказательства, средства доказывания, фактические данные, лицо, доказывание.

Kucher T.M. Evidence and proof: correlation of concepts

This article discusses the concept of correlation of evidence and proof on the basis of practical examples, analyzes administrated by the law means of proof and the possibility of release of a person from the burden of proving circumstances, proposes specific changes to the legal provisions.

Keywords: evidence, means of proof, actual data, a person, proof.